

Serie over de kerkdienst 1-10, verschenen in *Geandewei* en *Confessioneel*
door Riemer Roukema ©

1. De kerkdienst: de voorbereiding vóór de dienst

Verschenen in *Geandewei* 25, 7, editie Dokkum, 6 april 2018 en in *Confessioneel* 130, 13, 12 juli 2018

Wat gebeurt er allemaal rondom en in een kerkdienst? Het is mij vaak opgevallen dat kerkgangers zich daarvan maar ten dele bewust zijn. In grote lijnen weten de meesten het wel, maar als er iets anders dan anders gaat, valt dat lang niet iedereen op. Te beginnen bij dit artikel zou ik de komende tijd af en toe aandacht willen geven aan onderdelen van de kerkdienst en aan wat daaromheen gebeurt.

Een paar jaar geleden heb ik al twee van zulke onderwerpen behandeld; op 4 maart 2011 over het aansteken van de kaarsen, en op 22 mei en 5 juni 2015 over de keuze van de Schriftlezingen voor de preek. Die stukken zijn nog na te lezen op internet:

<http://riemerroukema.nl/downloads/RiemerRoukema-0033.pdf> en

<http://riemerroukema.nl/downloads/RiemerRoukema-0252.pdf>. Al veel eerder, in 1987, heeft ds. Paul Oskamp een heel aardig boekje gepubliceerd, getiteld *De kerkdienst bij stukjes en beetjes*. Het boekje bestaat uit stukjes van één bladzijde die eerst in *Woord en Dienst* zijn verschenen. Voor mijn artikelen zal ik mij zeker door hem laten inspireren, maar ik schrijf uiteraard in mijn eigen stijl en vanuit mijn eigen visie en ervaring.

Sinds 1996 ben ik niet meer als predikant aan een gemeente verbonden, dus mijn ervaringen met kerkdiensten doe ik op als kerkganger en als gastvoorganger. Alleen als ik voorga in de gemeente waarvan ik zelf lid ben, voel ik mij geen gastvoorganger maar ben ik daar thuis.

In de eerste twee stukken wil ik het hebben over wat kerkgangers voorafgaande aan een kerkdienst kunnen doen. Ik begin met wat ze thuis kunnen doen. Mijn indruk is dat kerkgangers een kerkdienst soms bijwonen alsof ze consumenten zijn die een goed product zoeken. Ze zitten – waarschijnlijk onbewust – in de kerk zoals bij het bekijken en aanhoren van een televisieprogramma. Als een televisieprogramma niet boeit, dan kunt u wegzappen naar een ander kanaal of de televisie uitzetten. In een kerkdienst kan dat niet, maar als de laatste kerkdiensten u niet of weinig hebben geraakt, dan kunt u wel besluiten er minder vaak heen te gaan of eens een andere kerk te proberen.

Maar als een gemeente samenkomt, komt die dan bijeen als een groep consumenten die geboeid wil worden of aangenaam bezig gehouden wil worden, of, om een Engelse term te gebruiken, om religieus entertainment te zoeken? De houding van een kritische consument hebben we tegenover winkels en films en voorstellingen, en dat is goed. De kerkdienst ontkomt daar niet aan, maar nogmaals: als een gemeente samenkomt, is dat dan een groep consumenten? Is er meer te zeggen van de betrokkenheid met wat daar in de kerkdienst staat te gebeuren?

Nu kom ik aan met een oud gebruik dat consumenten niet gauw zullen doen, denk ik. Traditioneel werd er door vrome gemeenteleden voor de predikant en voor de kerkdiensten gebeden, dat er zegen van uit zal gaan. Ongetwijfeld gebeurt dat nog, maar het zou kunnen zijn dat het bij een deel van de gemeenteleden in onbruik geraakt is. Weliswaar kunnen we ons afvragen of God zulke gebeden nodig heeft. Alsof God zou denken: “dat is ook zo, er vinden zondag weer kerkdiensten plaats, Ik hoor Marie bidden om een goede dienst in Westdorp, laat Ik daar maar extra aanwezig zijn en de predikant bijzonder inspireren.” Dat is te simpel gedacht. God heeft onze gebeden niet nodig, blijkt uit Matteüs 6:8, waar Jezus zegt: “Jullie Vader weet immers wat jullie nodig hebben, nog vóór jullie hem vragen.” Toch lezen we dat Paulus intensief voor de gemeenten bad. Ze gingen hem immers ter harte.

Het punt is, dat als wij bidden, het iets met ons doet. Wie bidt voor de predikant en de kerkdienst, engageert zich en gaat niet als een consument naar de kerkdienst, maar als een betrokken christen die met zijn aanwezigheid en gebed er iets aan wil bijdragen. Dit traditionele

gebed voor de predikant en voor de kerkdienst wil ik dus van harte aanbevelen, zodat wij bij de bedoeling van de kerkdienst bepaald worden; dat is, dat het een ontmoeting met God en met het evangelie wordt, en natuurlijk met elkaar.

Het kan zo zijn dat u voor een predikant en de kerkdiensten bidt, terwijl u merkt dat u zich in het beleid en de ligging van die gemeente niet kunt vinden. Maar als u dan denkt dat u beter eens naar een andere kerk kunt gaan, ga er dan niet heen als consument, maar als een betrokken christen die de eredienst en wat daarin gebeurt draagt in het gebed.

2. De kerkdienst: de voorbereiding vóór de dienst

Verschenen in *Geandewei* 25, 8, editie Dokkum, 20 april 2018 en in *Confessioneel* 130, 14, 2 augustus 2018

Het vorige stuk ging over de vraag wat kerkgangers voorafgaande aan een kerkdienst thuis zouden kunnen doen. Ik had het daar over het gebed voor de predikant en de kerkdienst. Er is ook iets te zeggen over hetgeen in de kerkruijme gebeurt voordat de dienst begint. Meestal speelt de organist, de mensen komen binnen en gaan zitten. En dan? In veel protestantse kerken wordt er gegroet en veel gepraat, totdat de ambtsdragers binnenkomen. Dat geroezemoes is voor velen een moment van ontmoeting. Wie alleen woont en door de week weinig anderen ontmoet, kan hier zijn of haar hart ophalen. Vooral als u de gemeente goed kent, zitten er in de kerkbanken vaak mensen om u heen met wie u graag even een praatje maakt. Niet alleen in veel protestantse kerken gaat het zo toe, maar ook in "evangelische" gemeenten. Het lijkt ook zo vanzelfsprekend: je ziet elkaar, je hebt elkaar iets te vragen ("hoe gaat het nu?") of te vertellen, en waarom zou je dat niet vóór de dienst doen?

Toch gaat het niet overal zo, en het is ook niet altijd zo geweest. In protestantse kerken in het buitenland ben ik vaak getroffen door de stilte die daar heerst voordat de dienst begint. Die tijd gebruikt men om zich rustig op de dienst voor te bereiden en, wie weet, te bidden. Toen ik in Straatsburg woonde, was ik lid van de gemeente waaraan van 1538 tot 1541 Johannes Calvijn verbonden was. Wanneer ik daar naar de kerk ging, was het voor de dienst stil. Sommigen bleven even staan voor ze in de kerkbank gingen zitten, bogen het hoofd ten teken van een gebed, en gingen dan zitten. Geroezemoes klonk daar niet. Na de dienst werd er wel levendig gepraat, in een bijruimte of op het plein voor de kerk.

Stilte vóór de dienst is in meer protestantse kerken gebruikelijk, en bovendien in veel katholieke kerken, al helemaal in kloosterkerken. De bedoeling is daar dat je je in stilte en inkeer voorbereidt op hetgeen in de dienst staat te gebeuren: we gaan bidden en luisteren naar de Bijbel en de uitleg daarvan, de maaltijd wordt gevierd. Het gaat ten diepste om de ontmoeting met God, met Christus. Er zijn genoeg protestanten die die stilte en eerbied die vóór de dienst in kloosterkerken heerst weldadig vinden. Zo is het ook in de oecumenische gemeenschap van Taizé in Frankrijk. Zowel na de Schriftlezingen, als ook voordat de vieringen beginnen is het daar (in principe) stil. Alleen jongeren die er nog maar kort zijn, en aan de rand van het gebouw zitten, zitten eerst te fluisteren.

Het maakt ook verschil, denk ik, in wat voor ruimte de gemeente bijeenkomt. Is het een kerkgebouw in romaanse of gotische stijl, dan is men waarschijnlijk meer geneigd stil te zijn. Er zijn ook kerkgebouwen in de stijl van de aula van een school of een gymnastiekzaal. Zo'n ruimte kan dan wel met liturgische attributen worden aangekleed, maar op zich zelf nodigt zo'n gebouw niet uit tot eerbied en stilte. De uitstraling van het gebouw geeft dan al aanleiding tot ontmoeting en dus gesprek. Architecten en bouwcommissies oefenen dus van meet af invloed uit op de stijl van de samenkomst van de gemeente.

Voor beide gewoonten, van gepraat of van stilte voor de dienst, is iets te zeggen. Persoonlijk heb ik een voorkeur voor de stilte, om mij voor te bereiden op wat komt. Als ik in een kerk kom waar ik niemand ken en veel mensen met elkaar praten, dan ervaar ik dat als vervreemdend.

De Bijbel geeft geen richtlijnen voor de ene of de andere praktijk. Hoe het toeging in de tijd van de apostelen, toen de gemeenten nog in grote huizen bijeenkwamen, weten wij niet.

De stilte waarover de Psalmen soms spreken (Psalm 62 en 65, vertaling 1951) gaat niet over de stilte vóór de eredienst. In Nehemia 8:11-12 manen de Levieten het volk tot stilte, maar dan gaan ze vrolijk eten en drinken!

Natuurlijk kunnen we ook tijdens de kerkdienst een moment van stilte en stil gebed inlassen. Vaak gebeurt dat ook.

3. De kerkdienst: de voorbereiding vóór de dienst

Verschenen in *Geandewei* 25, 10, editie Dokkum, 25 mei 2018 en in *Confessioneel* 130, 15, 23 augustus 2018

Twee eerdere artikelen gingen over de voorbereiding op de kerkdienst thuis en in de kerk, voor de dienst begint. Parallel daaraan is er nog een derde vorm van voorbereiding op de dienst. Die vindt plaats in de 'consistorie' of wel kerkenraadskamer. Daar verzamelen zich de dienstdoende ouderlingen en diakenen, de voorganger, en soms ook de leiding van de kindernevendienst (of 'kinderkerk') en collectanten. Als gastvoorganger overkomt het mij regelmatig dat er in het kwartier voor de dienst nog van alles te regelen is. Zo kan er gevraagd worden of ik voorbede wil doen voor een broeder of zuster die in het ziekenhuis is opgenomen, en of ik wil danken voor een geboorte; soms heb ik nog geen contact met de leiding van de kindernevendienst gehad en vraag ik welk verhaal er aan de kinderen verteld wordt, en soms krijg ik te horen dat er in de dienst een kinderlied wordt gezongen of voor de kinderen een filmpje wordt vertoond. Van sommige zaken denk ik: 'dat zou ik liever wat eerder hebben gehoord', maar ik begrijp dat niet alles van te voren aan een voorganger doorgegeven kan worden.

En dan: als alles geregeld is en de dienst bijna kan beginnen, gaat eerst een ouderling voor in gebed, om God te vragen om een zegen over de dienst. Dat noemt men het consistoriegebed. De ouderling dankt bijvoorbeeld voor de vrijheid en vrede waarin wij samen kunnen komen, en bidt voor wie in de kerkdienst een taak hebben, in het bijzonder de voorganger, maar ook voor de hele gemeente die bijeengekomen is; dat alles wat er gebeurt zal zijn tot Gods eer, dat in de prediking het evangelie zal klinken, dat onze harten erdoor geraakt zullen worden, en dat, als het avondmaal gevierd wordt, het tot zegen zal zijn. De bewoordingen van het gebed kunnen variëren, maar zo ongeveer gaat het meestal. Enkele voorbeeldgebeden staan in het *Dienstboek* van 1998, blz. 766-769.

Van dat consistoriegebed kunnen we ons net als van ons persoonlijke gebed voorafgaande aan de kerkdienst afvragen of dat nu nodig is. Zou God de dienst niet willen zegenen en er niet met zijn Geest aanwezig willen zijn, als we dat gebed achterwege zouden laten? Dat kunnen we zo niet stellen. In verscheidene andere Europese landen heb ik het als voorganger meegemaakt dat er voor de dienst geen consistoriegebed was. Die kerkdiensten verliepen ook goed, voor zover ik dat kon beoordelen. Waarom doen we het in Nederland dan wel? Waar komt die gewoonte vandaan?

Er wordt wel gedacht dat het consistoriegebed is ontstaan in de tijd van de Afscheiding in de negentiende eeuw, toen de kerkdiensten van de afgescheiden gereformeerden door de overheid verstoord konden worden. Maar dat zou dan betekenen dat de toenmalige Nederduitse hervormde gemeenten het consistoriegebed niet kenden, en bij mijn weten was het ook daar bekend. In ieder geval was dit gebed in latere hervormde gemeenten net zo gebruikelijk.

Eigenlijk ligt het, vanuit gelovig gezichtspunt, voor de hand dat degenen die verantwoordelijkheid voor de kerkdienst dragen daaraan voorafgaande eerst om een zegen bidden. In het Romeinse Missaal van 1570 staan al gebeden die de priester ter voorbereiding op de eucharistieviering zou moeten bidden. De strekking daarvan is, dat de priester van zichzelf onwaardig is om in de viering van de verlossing door Christus' offer voor te gaan; als zondaar heeft hij voor die taak Gods genade nodig. Ook in protestantse kerken geldt dat je als voorganger het leiden van een dienst niet zomaar even doet, zelfs al heb je al jaren ervaring. Je raakt er aan het heilige, je neemt woorden in de mond die soms boven je eigen geloof en

weten uitgaan, maar waarvan je toch hoopt en gelooft dat er kracht en troost van uitgaan. Heel gepast is het dan, dat juist een ouderling dat besef van gezamenlijke afhankelijkheid in een gebed verwoordt, niet alleen voor de voorganger maar voor allen die in de dienst een taak hebben, en voor heel de gemeente. In een gebed concentreren we ons – zo is de bedoeling – op het wezenlijke van het geloof. Niet God heeft dat gebed nodig, maar het doet onszelf iets als wij God aanroepen. Het gebed drukt onze relatie met God uit, het besef van ons eigen tekort en van ons vertrouwen. Een treffend consistoriegebed van een ouderling sterkt hen die een taak in de dienst hebben, en zo wordt het meteen verhoord.

4. De kerkdienst: voorbereiding vóór de dienst

Verschenen in *Geandewei* 25, 11, editie Dokkum, 8 juni 2018 en in *Confessioneel* 130, 17, 27 september 2018

Het vierde artikel al over de voorbereiding vóór de kerkdienst – komt er dan geen einde aan? Binnenkort wel, maar er is nog één onderwerp dat om aandacht vraagt, en dat is een betrekkelijk recent verschijnsel. Tenminste, wat sinds een jaar of 30 langzamerhand in allerlei protestantse gemeenten geïntroduceerd is, noem ik recent, op bijna 2000 jaar kerkgeschiedenis en 500 jaar Reformatie. Ik bedoel wat er in veel gemeenten gebeurt als de ambtsdragers de kerkruimte binnengekomen zijn, de organist ophoudt met spelen en er even een stilte valt. Als kerkganger of gastpredikant maak ik dan vaak mee dat de ouderling naar voren gaat, de gemeente namens de kerkenraad welkom heet, ook de eventuele gasten in ons midden en de luisteraars thuis en degenen die de dienst later via een bandje zullen beluisteren. Daarna volgen allerlei mededelingen, zoals voor wie de bloemen in de kerk bestemd zijn en de vraag wie ze daarheen wil brengen, waarvoor de twee of drie collecten bestemd zijn, soms berichten van een geboorte of een ziekenhuisopname of een overlijden. Soms is de ouderling met dit welkom en de mededelingen wel vijf minuten bezig voordat hij of zij ons een goede dienst toewenst, het eerste lied opgeeft, de voorganger een hand geeft en de eredienst zelf kan beginnen.

Er zijn ook gemeenten waar de voorganger de dienst begint met de woorden “Onze hulp is in de naam van de Heer...” en de groet “Genade zij u en vrede...”, eventueel na een kort woord van welkom om aan te geven waartoe we als gemeente bijeen zijn. Ook kan er eerst een lied worden gezongen (vaak een psalm), en volgen die traditionele, Bijbelse woorden daarna. Op die opening van de kerkdienst wil ik een andere keer ingaan; nu gaat het me om het recente verschijnsel van het uitvoerige welkom en de mededelingen namens de kerkenraad. Eerlijk gezegd vind ik dit geen goed begin van de samenkomst van de gemeente. Het is zoals een rooms-katholieke pastor zei: het lijkt op het begin van een vergadering waarin de voorzitter opent met de huishoudelijke mededelingen. Daaraan voeg ik toe: huishoudelijke mededelingen die deels overbodig zijn – want iedere kerkganger kan weten dat de kerkdienst door de kerkenraad wordt belegd – en deels niet op hun plaats zijn – want waarom zou je meedelen voor wie de bloemen bestemd zijn als de dienst nog moet beginnen, en de bestemming van de collecten vermelden lang voordat ze gehouden worden? Met het uitvoerige welkom namens de kerkenraad aan gemeenteleden, gasten, luisteraars thuis enzovoorts, hoe goed en gastvrij bedoeld ook, dringt de kerkenraad zich mijns inziens eerst tussen de ontmoeting van de gemeente met “het heilige” – anders gezegd, met God, met het evangelie. Een toepasselijk spreekwoord luidt: “De eerste klap is een daalder waard.” Zo zou ook de samenkomst van de gemeente mijns inziens meteen moeten beginnen met datgene waarom het dan gaat: om de aanwezigheid en hulp die wij verwachten van God, van Christus, van de Geest. Onbedoeld wordt met dat welkom namens de kerkenraad en die mededelingen gecommuniceerd: dit is een menselijke bijeenkomst, wij hebben hier de regie. Nu is een eredienst ook een menselijke bijeenkomst, maar die beleggen wij toch in de hoop dat wij daar bovenuit getild worden? Natuurlijk hebben de kerkenraad en de voorganger menselijkerwijs gesproken de regie, maar dat hoeft door dat overbodige begin toch niet extra benadrukt te

worden? We hopen toch dat de Geest de regie een beetje overneemt en ons aanspreekt op een manier die niet te organiseren is?

Hier is tegen in te brengen dat dit moois ook kan gebeuren na het huishoudelijke begin voorafgaande aan de dienst. Maar de eerste woorden zijn wel belangrijk, want ze zetten de toon! Wie begint met “Onze hulp is in de naam van de Heer ... ” of soortgelijke woorden, komt meteen ter zake en maakt direct duidelijk in welke verwachting we als gemeente bijeen zijn.

Waarom is die opening namens de kerkenraad een jaar of 30 geleden dan ingevoerd? Waarschijnlijk meenden sommigen dat zulke alledaagse mededelingen niet in de kerkdienst zelf thuishoorden. Maar dat lijkt mij een misverstand. Tegen mededelingen in de kerkdienst is geen enkel bezwaar, maar doe ze dan waar ze horen: voor de dankzegging en voorbeden, voor de collecte, en aan het eind van de dienst als we het dagelijks leven weer ingaan. En dat welkom namens de kerkenraad? Laat dat welkom liever klinken met geloofswaarden over en namens God die ons uitnodigt!

5. De kerkdienst: het begin

Verschenen in *Geandewei* 25, 14, editie Dokkum, 27 juli 2018 en in *Confessioneel* 130, 18, 11 oktober 2018

Na mijn bespreking van allerlei vormen van voorbereiding op de kerkdienst komen we toe aan de dienst zelf. Of eigenlijk is er nog één element dat nog net tot de voorbereiding gerekend kan worden: de handdruk die de ouderling van dienst geeft aan de voorganger.

Soms wordt gedacht dat de ouderling met die handdruk de voorganger een gezegende dienst toewent. Die wens is goed bedoeld en dus niet verkeerd, maar de bedoeling van het gebaar is toch eigenlijk anders. Met die handdruk wordt uitgedrukt dat de kerkenraad de leiding van de dienst aan de voorganger overdraagt en toevertrouwt. In het protestantisme is dit een typisch Nederlands verschijnsel. Het is ook in Nederlandse emigrantenkerken overgenomen, maar in andere protestantse kerken in Europa komt die handdruk – althans in mijn ervaring en bij mijn weten – niet voor. Het is wel goed ons te realiseren dat we in Nederland soms onze eigen tradities hebben gevormd!

In veel kerken wordt de dienst zelf begonnen met het zingen van een lied, vaak een oudtestamentische psalm. Eeuwenlang werden in protestantse kerkdiensten vrijwel alleen maar berijmde psalmen gezongen, plus de berijmingen van enkele andere Bijbelse lofzangen (bijv. van Maria en van Simeon). Toen de hervormde kerk in de negentiende eeuw daarnaast andere gezangen invoerde, konden velen zich daarin niet vinden. Zo waren afgescheiden gereformeerde kerken tegen die andere gezangen, maar in de loop van de twintigste eeuw hebben verscheidene van die kerken andere liederen alsnog geaccepteerd. Toch hield men vaak nog vast aan de gewoonte om de kerkdienst in ieder geval met een psalm te beginnen. Als reden daarvoor werd gegeven, dat de gemeente eraan herinnerd moest worden dat zij op de basis van het Oude Testament stond. De kerk was immers in de olijfbom van het volk Israël geënt en daarin geworteld (zie daarvoor Romeinen 11:15-24). Dat is inderdaad een goed argument om de dienst met een psalm te beginnen; maar er is meer van te zeggen.

Diverse psalmen hebben een nogal pittige inhoud (bijv. Psalm 85:1, “Gij die de vlammen van uw toorn bezweert”), en dan kan daartegen het bezwaar worden ingebracht dat niet iedereen erdoor wordt aangesproken. Dat hangt natuurlijk van het karakter van de gemeente af. Daar komt bij dat veel van de protestantse psalmmelodieën zijn gezet in toonsoorten (of toonladders) die in de moderne cultuur amper meer voorkomen en vrijwel alleen nog in de kerk gezongen worden. In oude psalmboeken stonden de moeilijke namen van zulke “kerktoonsoorten”: bijv. mixolydisch en frygisch. Melodieën in zulke oude toonladders kunnen een vervreemdend effect hebben, alsof je in een andere wereld terecht komt. In zekere zin is dat ook zo, want het gaat in de kerk om de andere wereld van Gods koninkrijk, en een melodie in een vreemde toonladder kan een fascinatie en een verlangen daarnaar wekken. Maar zulke psalmmelodieën kunnen ook als raar en moeilijk beleefd worden, en het gevoel oproepen dat je erbuiten staat. Om deze redenen heb ik er wel begrip voor als er aan het begin van de dienst

eerst een toegankelijker lied wordt gezongen, om onwennige, zoekende kerkgangers vanaf het begin mee te nemen. Eerlijk gezegd geef ik zelf toch altijd eerst een psalm op. Er zijn immers genoeg kerkgangers die met de psalmen en de protestantse melodieën redelijk bekend zijn. Maar dan moet die psalm liefst wel een goed zingbare melodie hebben.

In oude liturgische boeken zijn bepaalde psalmen aan bijzondere zondagen of tijden van het jaar gehecht, bijv. voor de adventstijd of de veertig dagen voor Pasen. Rooms-katholieken en lutheranen hebben zich daaraan doorgaans wel gehouden, maar de hervormde en gereformeerde kerken aanvankelijk veel minder. Daar is de laatste decennia verandering gekomen, zodat in de Protestantse Kerk zulke oude tradities breder bekend geworden zijn. Wie goed in de liturgie thuis is en dan zo'n psalm hoort, weet direct: nu is het advent, of die en die zondag voor Pasen. In de leesroosters worden zulke psalmen erbij vermeld; op internet zijn ze te vinden op www.raadvankerken.nl onder "Vieren" > "Leesrooster". Maar vermoedelijk gaat die herkenning voornamelijk op voor predikanten, organisten en andere kerkmusici. En dan nog zullen er genoeg voorgangers zijn die zich hiervan niet veel aantrekken, deels omdat ze er niet echt bekend mee zijn. De vrijheid om zelf een lied aan het begin van de dienst te kiezen is er; maar het is wel goed, rekening te houden met zulke oude, vaak rake liedkeuzes waar je zelf niet op gekomen zou zijn.

6. De kerkdienst: Onze hulp...

Verschenen in *Geandewei* 25, 15, editie Dokkum, 17 augustus 2018 en in *Confessioneel* 130, 19; 25 oktober 2018

Voor of na de eerste psalm of een ander lied spreekt de voorganger uit dat "Onze hulp is in de naam van de Heer, die hemel en aarde gemaakt heeft." Deze traditionele woorden zijn ontleend aan Psalm 124:8. Een theologiestudent zei mij eens dat in de beleving van jongeren de kerkdienst daarmee meteen helemaal verkeerd begint, omdat die woorden uitdrukken dat je hulp nodig hebt; en wie hulp nodig heeft, is een *loser*, een verliezer. Zo'n opmerking stemt wel tot nadenken. De student zei dit niet na zorgvuldig onderzoek, maar hij zal vast iets van het levensgevoel van een categorie jongeren hebben verwoord. Want wie wil er in het leven nu een verliezer zijn, afhankelijk van de hulp van iemand anders? Moet je in de kerk nu meteen aan het begin van de dienst met je neus op je eigen hulpbehoefendheid worden gedrukt, terwijl je je daarvan niet eens bewust bent?

Anderen zullen met die oude woorden daarentegen geen moeite hebben, omdat ze voor die hulp van Godswege nu juist in de kerk komen. Er zijn toch ook wel jongeren die beseffen dat ze het zonder hulp in het leven niet redden; maar daarmee zullen ze niet te koop lopen. Het kan wel een reden zijn, die hulp onder meer in de kerk, bij God, te zoeken. Weer anderen horen de betekenis van die woorden misschien niet eens meer, omdat die behoren tot een ingesleten ritueel.

Het is geen wet van Meden en Perzen om deze woorden altijd precies zo aan het begin van de dienst te laten klinken. Een voorganger die een beetje creatief is, kan ook andere woorden kiezen. Zelf zeg ik soms: "Wij zijn bijeen in de Naam van God, van die God die aan het begin van hemel en aarde staat en van wie wij hulp en kracht mogen verwachten." Het kan ook anders, maar dat er aan het begin van de dienst iets dergelijks wordt uitgesproken, om duidelijk te maken en te belijden in welke verwachting wij in de kerk bijeenkomen, lijkt mij wezenlijk. Aan de woorden van Psalm 124:8 wordt vaak toegevoegd: "die trouw houdt tot in eeuwigheid en niet laat varen het werk van zijn handen"; dat is afkomstig uit Psalm 146:6 en 138:8. Ook die woorden kunnen anders geformuleerd worden, bijvoorbeeld als: "Hij is goed en trouw, en laat niet los waar hij aan begonnen is."

Vervolgens spreekt de voorganger een oude groet, "Genade zij u en vrede van God onze Vader en van de Heer Jezus Christus", eventueel gevolgd door: "in gemeenschap met de Heilige Geest". Zonder die toevoeging is deze groet afkomstig uit het begin van Paulus' eerste brief aan de Korintiërs (1 Kor. 1:3); met die toevoeging wordt verwezen naar Gods

drievoudigheid (meestal drie-eenheid genoemd). Zo worden we als kerkgangers aan het begin van de dienst al aangesproken en gegroet van Godswege.

Het is niet per se nodig dat de voorganger al deze woorden uitspreekt; ze kunnen ook afwisselend door de voorganger en de gemeente worden gezegd. Er kan dan eveneens een gebed aan worden toegevoegd, waarin ons eigen tekortschieten wordt verwoord, in het vertrouwen op Gods erbarmen.

Hoe dan ook lijkt het mij van belang om in de kerkdienst meteen “ter zake” te komen. Zelfs al denken we wel ongeveer te weten waarvoor we in de kerk bijeen komen, het is nodig dat dit toch steeds met aandacht en eerbied wordt uitgesproken, zodat het daarmee weer waar voor ons wordt. Het is immers ook mogelijk dat we de kern van waarom het in kerk en geloof gaat langzamerhand en soms ongemerkt kwijtraken. Geloof in het evangelie heeft in onze tijd en cultuur immers iedere vanzelfsprekendheid verloren. Ook wie zich als gelovig beschouwen, kunnen soms hevig twifelen of het allemaal wel waar en de moeite waard is. Het is niet de bedoeling om die onzekerheid met quasi-magische formules te proberen te bezweren, maar als die oude woorden op de goede toon weer worden uitgesproken, belijdend tegen alle ongelof in, dan gaat er – als het goed is – een bijzondere kracht en bemoediging van uit. De hele kerkdienst staat dan in het teken daarvan. Dat heeft tot gevolg dat zelfs als de preek tegenviel, of het voor uw besef te weinig over Jezus ging en alleen over God in het Oude Testament, of zelfs dat niet, het geheel toch staat op de basis van de genade en vrede die van God en Christus afkomstig zijn.

7. De kerkdienst: De ‘wet’, schuldbelijdenis en genadeverkondiging

Verschenen in *Geandewei* 25, 17, editie Dokkum, 28 september 2018 en in *Confessioneel* 130, 20; 8 november 2018

Het vorige artikel over de kerkdienst verwees al naar het gebed na het ‘Onze hulp’ en de groet aan het begin van de dienst. Daarin kan ons eigen tekortschieten worden verwoord. Over de plaats en functie van dat eerste gebed in de dienst gaat het hier.

Na de beginwoorden en het eerste lied van een protestantse kerkdienst kan de dienst op verschillende manieren verder gaan. Ik zou wel vier of vijf vormen kunnen opnoemen. Ze lijken allemaal op elkaar, maar zijn niet helemaal hetzelfde. Zoals gezegd kan er na het ‘Onze hulp’ een gebed worden uitgesproken waarin de voorganger onze zonde en nalatigheid tegenover God en elkaar erkent. Dat wordt het ‘drempelgebed’ genoemd, omdat het uitgesproken wordt op de drempel ofwel aan het begin van de dienst. In één adem wordt daarna ook gebeden om vergeving en vrede, in het vertrouwen dat God die geeft. Deze woorden kunnen door de voorganger worden gezegd, of afwisselend door de voorganger en de andere kerkgangers. Ze kunnen ook worden gezongen.

Het is inderdaad passend om aan het begin van de dienst te erkennen dat wij daar *niet* komen als zelfverzekerde gelovigen die de afgelopen week alleen maar fantastische dingen hebben gedaan. We zijn immers vaak genoeg tegenover elkaar en tegenover God tekortgeschoten, maar het vraagt enige zelfkennis om dat in te zien. Dat eerste gebed wil ons daarbij helpen. Wanneer ik wel eens een ‘evangelische’ samenkomst bezoek, dan valt mij op dat zo’n gebed daar ontbreekt. Meteen begint de gemeente daar God in een groot aantal liederen enthousiast te loven en te prijzen. Dat Jezus voor onze zonden gestorven is, komt in die liederen meestal wel aan bod, maar een gebed waarin ons eigen falen wordt uitgesproken, is daar niet gebruikelijk. Toch zouden er ook in ‘evangelische’ gemeenten genoeg redenen te bedenken zijn, om daaraan aandacht te schenken. Dat blijkt bijvoorbeeld, als er ineens een misstand naar buiten komt, of als mensen teleurgesteld vertrekken. In een traditionele protestantse kerkdienst worden de vaste elementen soms misschien beleefd als een sleur, maar er is wel goed over nagedacht. Het gaat erom, die vaste elementen van de liturgie steeds weer met aandacht, *ynmoedich*, te verwoorden en mee te beleven.

Behalve met een kort drempelgebed kan een protestantse kerkdienst ook anders worden ingeleid. Laat ik met een 'zware' vorm verdergaan. Vaak werden (en het gebeurt nog steeds wel) na het 'Onze hulp', de groet en de intochtspesalm de Tien Geboden gelezen. Die lange tekst staat in twee versies in Exodus 20 en in Deuteronomium 5. De reden waarom de Tien Geboden gelezen werden (of worden), is dat we daaraan onze zonden kunnen aflezen. Deze motivatie stamt uit de brieven van Paulus. In Romeinen 3:19 schrijft Paulus dat de wet ons de zonde leert kennen. Dat is overgenomen in de invloedrijke Heidelbergse Catechismus, Zondag 2. Daarom werd (of wordt) in de dienst eerst aan Gods geboden herinnerd, om daarna des te ernstiger te bidden om vergeving van zonde. In plaats van de Tien Geboden kan ook een andere tekst gelezen worden, bijvoorbeeld het gebod om God en de naaste lief te hebben (Matteüs 22:37-40). Na zulke teksten en dat gebed worden doorgaans passende liederen gezongen.

Deze gewoonte, eerst aan Gods geboden te herinneren, komt in ons land vooral voor in de 'zwaardere', orthodoxe gemeenten en kerkgenootschappen. Maar in Frankrijk bijvoorbeeld worden ook protestantse kerkdiensten van 'vrijzinniger' gemeenten vaak zo ingeleid. Eerst wordt herinnerd aan Gods wet, daarna komt de belijdenis van zonden, en daarop volgt de verkondiging van Gods vergeving. Ook daar worden deze elementen omlijst met liederen. In Nederland komt deze volgorde bij mijn weten in 'vrijzinniger' gemeenten niet voor. Mij staat bij, dat vooral het lezen van de Tien Geboden aan het begin van de dienst een zware druk op de kerkgangers kan leggen. De indruk kan gewekt worden, dat die Tien Geboden het allerbelangrijkste van de Bijbel zijn, en dat we er nooit aan toe komen ons daaraan echt te houden.

Toch is het ook in 'zwaardere' gemeenten vanzelfsprekend, dat de voorganger na de schuldbelijdenis Gods vergeving en genade toezegt aan ieder die oprecht zijn zonden heeft beleden. De Tien Geboden staan immers in het kader van Israëls verlossing uit Egypte. In die lijn staat ook de verlossing door Christus. Deze toezegging van Gods genade en vergeving, om Christus' wil, kan worden onderstreept met een Bijbeltekst die daarover gaat (bijv. Jesaja 1:18; Micha 7:18-20; Romeinen 5:1-11). Daarop volgt een oproep om naar Gods bedoeling te leven.

De kerkdienst (8): Schuldbelijdenis, genadeverkondiging, en de 'wet'

Verschenen in *Geandewei* 25, 18, editie Dokkum, 12 oktober 2018 en in *Confessioneel* 130, 21; 22 november 2018

In een klassieke opzet van de protestantse kerkdienst kunnen eerst de Tien Geboden worden gelezen, waarop het gebed van schuldbelijdenis volgt. Dan wordt Gods vergeving uitgesproken en volgt de oproep om naar Gods bedoeling te leven. Daarover ging het vorige artikel. Maar het kan ook anders.

Zoals ik in het vorige artikel al schreef, kan de steeds weer herhaalde lezing van de Tien Geboden aan het begin van een dienst een zware druk op de kerkgangers leggen. De indruk wordt gewekt, dat het de allerbelangrijkste tekst van de Bijbel is. Hij wordt (of werd) immers aan het begin van bijna iedere dienst gelezen, met als doel ons op onze zonden te wijzen. Je kunt daar tegenin brengen: de Tien Geboden zijn toch een tekst van bevrijding? God had Israël uit de slavernij van Egypte verlost, en wilde het volk nu voorhouden waaraan het zich te houden had. Niet om steeds weer aan zijn zonden herinnerd te worden, maar om dankbaar met Gods goede geboden in te stemmen. We hebben het aan de apostel Paulus te danken dat 'de wet' deels is gaan functioneren als een spiegel voor onze zonden. Maar Paulus schrijft meer dan dat, en zo is er ook een andere vorm van een klassieke protestantse kerkdienst mogelijk.

Na de intochtspesalm gaat zo'n dienst verder met een gebed van erkenning van ons tekortschieten. Met een oud woord wordt het wel het 'gebed van verootmoediging' genoemd. In dat gebed maak je je klein ('ootmoedig') tegenover God, omdat je weet dat je soms, of regelmatig, je medemensen en God teleurstelt. Soms vergeten we te bidden, soms vallen we

ten onrechte boos tegen een ander uit; en dan is er nog onze collectieve schuld, van medeplichtigheid aan het afknijpen van boeren tot de uitbuiting van de aarde. Het is en blijft zinvol om aan het begin van de dienst ons onbehagen en ons tekortschieten in een gebed te verwoorden. Daarvoor hoeven we niet per se eerst de Tien Geboden te horen.

Op dat gebed volgt de verkondiging van Gods genade. Dat kan wat al te gemakkelijk en snel lijken te gaan. De voorganger kan ook een lied kiezen waarin we dat vertrouwen op Gods vergeving uitzingen. Inderdaad kan die genadeverkondiging wel eens wat al te mechanisch overkomen, als een ingesleten, automatisch uitgevoerd ritueel. Israëls profeten hekelden regelmatig dat al te gemakkelijke vertrouwen op Gods barmhartigheid (bijv. Jeremia 3:1-5; Hosea 6:1-6). En toch kunnen we er ook niet zonder.

Waar het nu vooral om gaat: na die genadeverkondiging kunnen de Tien Geboden gelezen worden, of een andere tekst waarin Gods bedoelingen met ons worden verwoord. In zo'n opzet van de dienst functioneren zulke geboden en voorschriften dan niet om ons op onze zonden te wijzen, maar om ons aan te sporen als verlost en toegewijde christenen te leven. Zo geeft ook de apostel Paulus allerlei voorschriften waaraan christenen zich dienen te houden, bijv. in Romeinen 12-13. In die hoofdstukken zegt hij onder meer dat de geboden worden samengevat in het ene gebod 'Heb uw naaste lief als uzelf' (Rom. 13:9). De 'wet' is er dus niet alleen om ons kennis van zonde te leren, maar is ook bedoeld als richtsnoer voor ons leven. In de Heidelbergse Catechismus worden de Tien Geboden dan ook besproken in het kader van de *dankbaarheid* die een christen voor zijn verlossing door Christus dient te betonen. Als dank voor Gods barmhartigheid en als dank voor Christus' leven, dood en opstanding wil een oprecht christen leven naar Gods wil en bedoeling. In de kerkdienst kan dat worden uitgedrukt in deze volgorde: gebed van verootmoediging en schuldbelijdenis, genadeverkondiging, en vervolgens de lezing van de Tien Geboden of een soortgelijke tekst.

Overigens worden de Tien Geboden in zo'n orde van de dienst ook wel de Tien Woorden genoemd. In Exodus 20:1 en Deuteronomium 5:22 worden ze namelijk aangeduid als 'deze woorden'. In veel gemeenten is het lezen van deze 'woorden' in onbruik geraakt. Dat heeft misschien te maken met de grote nadruk die erin ligt op het heiligen van de sabbat. Voor christenen ligt dat toch anders dan voor de Israëlieten. Maar het is ook mogelijk, die Tien Woorden in een verkorte vorm te lezen. Een voorganger kan ervoor kiezen ze bijv. te lezen in de weken die voorbereiden op het Kerstfeest en Pasen. Daarna kunnen weer andere teksten worden gekozen waarin we worden aangespoord tot het leven volgens Gods bedoeling. Maar er zijn nog meer mogelijkheden om dit begin van de dienst in te richten. Daarover een volgende keer.

9. De kerkdienst: gebed om ontferming

Verschenen in *Geandewei* 25, 21, editie Dokkum, 23 november 2018

De vorige twee artikelen in deze serie gingen over het eerste gebed in een traditionele protestantse kerkdienst. Daarin wordt gebeden om Gods genade en vergeving voor onze zonden. Voor of na dat gebed kan worden gelezen wat God van ons vraagt, bijvoorbeeld in de Tien Geboden. Maar er is nog een andere invulling van dat eerste gebed mogelijk.

Bij die andere invulling is het eerste gebed van verootmoediging en schuldbelijdenis vervangen door een gebed om Gods ontferming over de nood in de wereld. In zo'n opzet kan een kort gebed om vergeving van zonden al geklonken hebben in het 'drempelgebed', aansluitend bij het Onze Hulp en de groet van Godswege. Maar dat drempelgebed om vergeving wordt ook wel weggelaten. Dan zegt de voorganger na de opening van de dienst en het eerste lied bijvoorbeeld: "Laten wij God bidden voor de nood van de wereld en zijn naam prijzen, want zijn barmhartigheid heeft geen einde." In liturgische taal heet dat gebed om ontferming het Kyrie-gebed, en de daarop volgende lofzang het Gloria. "Kyrie" staat voor de oude woorden uit de katholieke liturgie: Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison. Dat betekent: "Heer ontferm U, Christus ontferm U, Heer ontferm U." "Gloria" staat voor "Eer aan God in den hoge...", zoals de engelen zongen bij Jezus' geboorte, volgens Lucas 2:14. In katholieke

vieringen klinken zulke woorden al eeuwen, en in lutherse kerkdiensten eveneens. Alleen in de adventstijd en in de zes weken voor Pasen wordt het Gloria weggelaten, om die periodes te markeren als tijden van boete, inkeer en verwachting. De uitbundige lofzang klinkt dan pas weer met Kerst en Pasen.

Sinds een jaar of vijftig hebben allerlei hervormde gemeenten en gereformeerde kerken die katholieke en lutherse invulling van dat gebed om ontferming overgenomen. Dat heette "liturgische vernieuwing". Eigenlijk ging die vernieuwing terug op een oude, katholieke traditie die de calvinistische kerken voorheen zo niet hadden bewaard. Toch vond er in hervormde en gereformeerde kerkdiensten een opmerkelijke aanpassing van die katholieke en lutherse traditie plaats. In een katholieke en lutherse kerkdienst blijft het doorgaans bij die woorden: Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison, met daarna meestal een lofzang, het Gloria. Maar dat werd in hervormde en gereformeerde diensten kennelijk niet genoeg gevonden. Daar werd en wordt de laatste decennia vaak een langer gebed uitgesproken waarin de concrete nood van de wereld benoemd wordt. Een oorlog, een vluchtelingenstroom, een overstroming, de ontredde van mensen, enzovoort. De professor van wie ik les kreeg over liturgie zei het zo: "Als de mensen in de kerk komen, hebben ze die verschrikkelijke beelden van de televisie nog op hun netvlies. Je kunt maar het beste daarbij aansluiten, door die nood meteen in dat gebed te benoemen. Dan pas kunnen ze verder met de dienst." Zo komt het dat heel wat predikanten aan het begin van de dienst een zwaar, soms zelfs een loodzwaar gebed uitspreken waarin de hele wereldproblematiek aangestipt wordt. Ik vind dat wel frappant en denk: het blijven calvinisten! Vroeger werd er een "zwaar" gebed uitgesproken waarin onze zonden werden beleden. Dat "zware" sprak lang niet iedereen aan, want er werd vaak betwijfeld of we echt wel zo zondig waren. Maar nu er in de plaats van dat traditionele gebed van verootmoediging en schuldbelijdenis een nieuwe vorm is gekomen, het gebed om ontferming, is dat toch vaak wéér zwaar; alleen gaat het nu niet om onze eigen zonden maar om de ongerechtigheden en rampen in de wereld. De zonden van de wereld zijn dan in plaats van onze eigen zonden gekomen!

Zelf heb ik ook wel dat gebed om ontferming (of Kyrie-gebed) geformuleerd zoals ik het tijdens mijn studie heb geleerd. Toch heb ik het vaak afgewisseld met die andere inhoud van verootmoediging, schuldbelijdenis en genadeverkondiging. De laatste jaren ben ik vrijwel geheel teruggekeerd naar de calvinistische inhoud: in het eerste gebed erkennen wij onze eigen tekortkomingen en twijfels en vragen wij daarvoor om ontferming en vergeving. Daarbij bid ik ook wel kort om Gods ontferming voor de wereld, omdat die zo ver van zijn Koninkrijk af staat. Mijn professor was er indertijd erg op tegen, die twee soorten van gebed te combineren. Maar nu ik zelf professor ben, denk ik: wat is er eigenlijk op tegen? Waarom zou dat niet mogen? En wat de nood van de wereld betreft: daarvoor is ruimschoots plaats in de "dankzegging en voorbede" na de preek.

10. De kerkdienst: gebed om de Heilige Geest en Schriftlezingen

Verschenen in *Geandewei* 25, 2, editie Dokkum, 7 december 2018

De vorige artikelen gingen over de eerste onderdelen van de liturgie. Nu gaat het over de voorbereiding op de Schriftlezingen. In veel gevallen is er in een kerkdienst al uit de Bijbel gelezen voor we op dit punt aangekomen zijn; zo kan er een passage gelezen zijn over Gods ontferming en vergeving en een ander gedeelte waaruit blijkt hoe God van ons verwacht dat wij ons leven inrichten. Maar voordat wij verder lezen uit de Bijbel met het oog op de preek en de lezingen die daaraan voorafgaan, is er doorgaans eerst weer een gebed. Dat gebed heeft verschillende namen: lutheranen noemen het het "gebed van de zondag", hervormden en gereformeerden spreken van het "gebed om verlichting met de Heilige Geest", en hebben ook wel de lutherse aanduiding overgenomen. In dit gebed bidt de voorganger dat wij open mogen staan voor de woorden die uit de Bijbel gelezen en in de preek behandeld zullen worden. Ook in de kerk kunnen wij vol zijn van onze eigen gedachten en zorgen en plannen, zodat een lezing uit de Bijbel zomaar aan ons voorbij gaat. Dit gebed om het licht van de Heilige Geest

dient ertoe onze aandacht te vestigen op hetgeen er zal worden voorgelezen en verder gezegd.

Betekent dit dat Gods Heilige Geest er eerder in de dienst nog niet bij was? Nee, maar het is goed ons nog eens extra te bepalen bij het wonder van de ontmoeting tussen God en ons, tussen Christus en ons. Door Gods Geest is dat wonder mogelijk, en God wil het ons vast schenken, maar het is goed daarom te bidden. Niet omdat God met zijn Geest anders niet door onze eigen gedachten heen kan breken, maar om onze eigen houding te bepalen: een houding van afhankelijkheid en aandacht voor wat God ons te zeggen heeft. Dit gebed om het licht van de Heilige Geest sluit dus aan bij onze (hopelijk) persoonlijke voorbereiding op de kerkdienst en het consistoriegebed, waaraan eerdere artikelen in deze serie gewijd waren.

Nu zou zo'n gebed iedere dienst ongeveer hetzelfde kunnen klinken. In het Liedboek staan mooie liederen waarin zo'n gebed is verwoord, en het is goed mogelijk om dit gebed door een lied te vervangen (bijv. de nummers 313-317). Maar de voorganger kan zich ook houden aan de oude gewoonte om daarin de kern van de preek al een beetje aan te kondigen. Dat geeft variatie in de bewoordingen en het zorgt voor samenhang in de dienst.

Dan de Schriftlezingen. Al eerder heb ik eens geschreven over de keuze daarvan en over verschillende leesroosters, dus dat wil ik nu niet herhalen (zie <https://www.riemerroukema.nl/downloads/RiemerRoukema-0252.pdf>). Wat ik toen niet behandeld heb, is de vraag wie de Schriftlezingen doet. Vaak was en is dat de predikant, maar in allerlei gemeenten zijn er sinds lang lectoren die deze taak op zich nemen. In principe is het een goede zaak, dat gemeenteleden een onderdeel van de dienst verzorgen. Mijn ervaring is echter, dat lang niet alle lectoren goed op hun taak berekend zijn. Het voorlezen uit de Bijbel is een grote verantwoordelijkheid! Het moet verstaanbaar zijn, niet te snel gaan, er zijn soms korte pauzes nodig om een zin even te laten bezinken, sommige woorden hebben enige nadruk nodig, en niet te vergeten: de lector moet liefst zijn of haar stem goed gebruiken, net als bij het zingen in een koor. (Al zijn er ook predikanten die hun stem niet optimaal gebruiken en veel baat zouden hebben bij spraakles.) Ik hoor wel eens Schriftlezingen waarbij ik me afvraag of de lector de tekst wel goed op zich heeft laten inwerken. Het gaat niet om zomaar een stukje tekst lezen! In onze tijd zijn die Schriftlezingen voor allerlei kerkgangers vrijwel het enige moment in de week dat ze passages uit de Bijbel horen, omdat ze thuis niet of amper meer in de Bijbel lezen, helaas. Dat is voor een lector een reden te meer om die lezingen grondig voor te bereiden en hierin een beetje te worden geschoold. In de eerste eeuwen van het christendom bestond er een wijding tot het ambt van lector. Toen was dat ambt des te belangrijker omdat veel mensen niet konden lezen. Bovendien was het voorlezen moeilijker dan nu, een echte kunst, omdat er geen spaties tussen de woorden en amper leestekens in de teksten stonden. Hoe dan ook wijst die oude wijding tot het ambt van lector op het grote geestelijke belang dat er aan dit onderdeel van de kerkdienst werd gehecht. Moge dat vandaag de dag ook zo zijn!

(Wordt vervolgd in 2019)